

”Herrens lekamen och annan spis”

Att nattvardsfirandet i den första kristna församlingen måste ha sett helt annorlunda ut än vad det gör i de lutherska kyrkosamfundet i våra dagar är det ingen som betvivlar. Den skillnad, som väl allra mest faller i ögonen, är att själva måltidskaraktären försvunnit. Man sitter icke längre kring ett bord och äter och dricker utan ligger på knä vid en altarring, där man får ta emot några droppar vin och ett brödstycke, som har föga likhet med det bröd man är van vid från andra sammanhang.

Inom Svenska kyrkan har som bekant under senare år vissa försök gjorts att återge nattvarden något av dess ursprungliga måltidskaraktär. Så menade t.ex. 1968 års kyrkohandbokskommitté, att man vid särskilda mässor med fördel skulle kunna använda vanligt bröd samt i vissa fall sitta kring ett bord och fira nattvard i stället för att vara i en kyrka. De ritual, som handbokskommittén föreslagit för särskilda mässor, tillstyrktes icke av kyrkomötet 1975, men den passus, som kyrkomötet antog om domkapitlens möjlighet att bevilja tillstånd till användning av andra ritual än de uttryckligen stadfästa, ger givetvis utrymme för beviljande även av bordsmässor.

Vid sidan om att man velat återge själva nattvarden dess måltidskaraktär, har även försök förekommit inom såväl kyrka som frikyrka, inte minst i ungdomssammanhang, att komplettera det egentliga nattvardsfirandet med s.k. agapemåltider. Genom detta såväl som genom arbetet med nattvardsliturgin har den gamla frågan, vad det är som gör nattvarden till nattvard aktualiserats. Vad är det som skiljer en nattvard från en agapemåltid? Vilka moment är det som måste finnas med

vid nattvardsfirandet, om icke sakramentet skall mista sin validitet? I en intressant artikel betitlad ”Huskommunion i dag” i boken ”Nova et vetera. Studia in honorem Martti Parvio” (Helsinki 1978) skildrar Åke Andréén, hur de även i utlandet behandlade problemen kring bordsmässa och huskommunion icke minst aktualiserat frågan om nattvard utan prästvigd persons medverkan.

Enligt traditionell luthersk uppfattning är två ting nödvändiga för att en nattvard skall föreligga: 1. ätande och drickande av bröd och vin 2. läsande av instiftelseorden. Att bröd och vin måste användas, innebär, att s.k. vattenmässor är uteslutna. Härom handlade som bekant den liquoristiska striden i Sverige på 1560-talet. Det var enligt Laurentius Petri bättre att alls inte fira nattvard än att fira en vattenmässa. Använder man inte den materia, som Jesus själv använde vid den första nattvarden, så har man heller inga garantier för hans närvaro.¹

Att man fortfarande inom Svenska kyrkan känner sig förpliktad att använda samma materia som Jesus själv använde, visar inte minst den tveksamma och länge direkt avvisande hållning, som kyrkoledningen intagit till det

¹ Se t.ex. Sven Kjällerström, Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV, Lund 1935, s. 203, eller Bo Ahlberg, Laurentius Petris nattvardsuppfattning, Lund 1964, s. 60 ff. Det handlar här om att använda vatten som *ersättning* för vin, icke om det av Tridentkonciliet föreskrivna bruket att blanda vatten i vinet (Sessio XXII, Cap. VII), ett bruk som Luther för sin del är negativ till men icke vill förbjuda (WA 12, 211—212).

gång på gång väckta förslaget om införande av alkoholfritt vin vid nattvardsfirandet. När biskopsmötet i januari 1978 för första gången ansåg sig kunna gå med på användning av ej alkoholfritt dryck i nattvarden, framhöll man samtidigt, att det måste vara fråga om "dryck som kommer från vinträd". En viss möjlighet till användning av alkoholfritt vin finns även enligt romersk-katolsk tradition. T.ex. Thomas av Aquino, vilken i och för sig är mycket noga med att rätt materia skall användas, druvvin (ej vin gjort på andra frukter) och vetebröd (ej t.ex. rågröd), medger faktiskt användande av alkoholfritt vin vid nattvarden.² Med alkoholfritt vin avses då ej sådant alkoholfritt vin, som nu säljes, utan i stället den saft, som direkt pressas ur en druvklase och som förr eller senare, om den fick stå, skulle komma att jäsa och bli alkoholfritt. I ordinära fall får visserligen inte sådan druvsaft användas, på grund av att den ännu ej blivit renad, men i nödfall får den användas, något som Thomas belägger genom ett påvligt dekret. Denna druvsaft skiljer sig nämligen inte i substantiellt avseende från vin utan *är* vin fastän i ett annat utvecklingsstadium än det alkoholfria.

Att instiftelseorden är nödvändiga för sakramentets validitet innebär enligt traditionell uppfattning inte, att instiftelseorden behöver föreligga i någon bestämd form. Man behöver således inte läsa exakt så som den svenska kyrkohandboken av år 1942 föreskriver: "Vår Herre Jesus Kristus, i den natt då han blev förrådd, etc." — utan det väsentliga är, att man på något sätt kungör, att brödet är Kristi lekamen och vinet hans blod.³ I och för sig

föreligger således instiftelseorden även i de distributionsord, som regelmässigt användes i Svenska kyrkan. Någon separat läsning av instiftelseberättelsen vore strängt taget ej nödvändig. (Att instiftelseberättelsen ej behöver finnas med som ett sammanhängande helt i nattvardsliturgin har även uppmärksammats i 1968 års handbokskommittés arbete.) Att instiftelseorden i någon form måste vara med, dvs. att man på något sätt måste kungöra, att nattvardselementen är Kristi lekamen och blod, motiveras under reformationstiden på två olika sätt. Den motivering, som Luther själv har i Vom Abendmahl Christi Bekenntnis 1528, går ut på att Jesu ord "Gören detta" inkluderar även läsandet av instiftelseorden. "Detta", som Jesus själv gjort och som han vill, att lärjungarna också skall göra, inkluderar således ej endast utdelande av bröd och vin utan även ett kungörande av att dessa element i nattvarden är Kristi lekamen och blod.⁴ I Konkordieformeln möter förutom den nu nämnda motiveringen även en annan. Man hänvisar till 1 Kor 10:16, där Paulus skriver: "Välsignelsens kalk, som vi välsignar, är icke den en delaktighet av Kristi blod?" Det välsignande Paulus talar om kan icke ske på annat sätt än genom reciterande av instiftelseorden, heter det.⁵

Medan enligt luthersk uppfattning de två nu nämnda tingen är nödvändiga för nattvarden validitet, är däremot enligt Luther de krav, som den romerska kyrkan har på rätt förvaltare (en av en biskop ordinerad person) och rätt intention, ej möjliga att upprätthålla som för validiteten nödvändiga krav. Det är ingen tvekan om, att Luther menar, att även

² Summa theologica 3, Q 74, art. V, Ad tertium.

³ Se t.ex. Ahlberg, a.a., s. 82, 85.

⁴ WA 26, 287, 14—18.

⁵ BLK s. 1000 (Sol. Decl. VII, 80—82).

en lekman *kan* förrätta nattvard.⁶ Att man trots detta under reformationstiden ej vill, att vem som helst skall göra det, motiverar man med att ordning skall råda i församlingen. Eftersom nattvarden är uttryck för församlingens gemenskap, passar det bäst, att församlingens utsedde herde förrättar den osv. Inte ens i en nödsituation menar man det vara motiverat, att en lekman utdelar nattvarden, detta på grund av att nattvarden ej som dopet är något för saligheten nödvändigt. Ingenstans hos reformatorerna påträffar man emellertid någon utsaga om, att nattvarden inte skulle vara nattvard, om den förvaltades av en icke prästvigd person.⁷ Principiellt finns det inom en luthersk kyrka inget som hindrar, att veniainstitutionen utsträcker till att gälla även nattvardsförvaltning, eftersom även en veniat ur luthersk synpunkt måste betraktas som "rite vocatus". Det finns inte ens något principiellt hinder för att tillåta helt vanliga gudstjänstbesökare ej endast att hjälpa till vid distributionen utan även med läsande av instiftelseorden, precis som de redan nu ofta tillåtes att medverka vid läsning av epistel och evangelium. Utifrån inte blott den lutherska bekännelsen utan även Bibeln vore det helt absurt att vilja hävda, att dopet är dop, vem som än förrättar det (nöddop utfört av icke prästvigd man eller kvinna erkännes som

bekant som giltigt inom alla kristna samfund) men att nattvarden är nattvard endast om den förvaltas av en prästvigd person. Ingen kan, om han läser *endast* Bibeln, överhuvud komma på tanken, att det skulle förhålla sig så. Lär man ändå, att det förhåller sig på detta sätt, så har man uppenbarligen denna lära någon annanstans ifrån än från Bibeln.⁸ Ingenstans i NT säges det, att församlingens föreståndaren var närvarande varje gång nattvard firades. Det förefaller minst lika troligt, att någon annan än denne (kanske hufvudern i det hem, i vilket man för tillfället befann sig) fick i uppdrag att vara huvudansvarig för måltidens ritual.

Att Luther, som vi redan framhållit, ej kräver någon intention i romersk mening hos den som förvaltar sakramentet för att detsamma skall äga validitet är allmänt känt. Mindre känt är däremot, att Luther faktiskt menar, att rätt *lära* om nattvarden åtminstone i någon mån måste föreligga hos den som förvaltar densamma, för att Kristi lekamen och blod skall vara tillstädes. Detta är egentligen inte något krav, som går utöver de två vi ovan nämnt: att bröd och vin skall ätas och drickas och instiftelseorden läsas — utan detta krav inkluderas i kravet på, att instiftelseorden skall vara med. Luther menar nämligen, att prästen, om han t.ex. i sin predikan förnekar

⁶ Se t.ex. WA 6, 566, 26—28 (De capt.): "Esto itaque certus et sese agnoscat quicumque se Christianum esse cognoverit, omnes nos aequaliter esse sacerdotes, hoc est, eandem in verbo et sacramento quocumque habere potestatem . . ." Jfr äv. WA 6, 407, 34—39 (An den cristl. Adel): "Wen ein heufflin fromer Christen leyen wurden gefangen unnd in ein wusteneu gesezt, die nit bey sich hetten einen geweyheten priester von einem Bischoff, unnd wurden alda der sachen eynisz, erweleten eyen unter yhn, er were ehlich odder nit, und befihlen ym das ampt zu teuffen, mesz halten, absolvieren und predigenn, der wer warhafftig ein priester . . ." Särskilt tydligt uttrycker sig Lu-

ther i De instituendis ministris Ecclesiae 1523, då han till de "sacerdotalia officia", som tillhör det allmänna prästadömet, räknar "docere, praedicare annunciareque verbum dei, baptisare, consecrare seu Eucharistiam ministrare, ligare et solvere peccata, orare pro aliis, sacrificare et iudicare de omnium doctrinis et spiritibus" (WA 12, 180, 1—4). Se även Per Erik Persson, Kyrkans ämbete som Kristus-representation, Lund 1961, s. 296.

⁷ Se härtill Persson, a.a., s. 299—301, samt Ragnar Askmark, Ämbetet i den svenska kyrkan, Lund 1949, s. 137.

⁸ Jfr härtill Gustaf Wingren, Evangeliet och kyrkan, Lund 1960, s. 135—37.

realpresensen, därmed egentligen har upphävt de instiftelseord, som han längre fram i gudstjänsten föreläser. Han har i förväg sagt ifrån, att han inte menar, vad han i instiftelseorden säger. Luther menar därför, att de svärmeander och zwinglianer, som i sin förkunnelse förnekar realpresensen, egentligen aldrig firar någon nattvard. De har i stället "eitel brod und wein".⁹ Inom den lutherska ortodoxin tog man så småningom medvetet avstånd från Luther på denna punkt.¹⁰

Sedan vi nu konstaterat, vad som enligt traditionell luthersk uppfattning är nödvändigt för att nattvarden skall vara nattvard, kan vi övergå till vårt egentliga ämne. Om man studerar de diskussioner om nattvarden, som förts under senare år i den svenska kyrkliga pressen, kan man mycket lätt konstatera den nästan totala avsaknaden av rent exegetiska argument och överväganden. (Intressant är i detta sammanhang, att uppsalafakulteten i sitt remissyttrande över 1968 års kyrkohandboks-kommittés betänkande påpekar, att handboks-kommittén slår vakt kring det som enligt traditionell luthersk uppfattning är nödvändigt för nattvarden samtidigt som man anknyter till restaureringstendenser, som bygger på forskningar om nytestamentlig och fornkyrklig liturgi, vilka delvis är ägnade att bl.a. vad gäller instiftelseordens betydelse problematisera den lutherska nattvardssynen. Detta sker, framhåller fakulteten, utan att någon egentlig diskussion angående de nya forskningsrönens förhållande till den lutherska uppfattningen förekommer i betänkandet.) Generellt tycks man ha en skygghet för att i nattvardsfrågorna gå direkt till Bibeln. Detta är säkert ingen

tillfällighet utan torde bottna i, att man har en känsla av, att klyftan mellan det, som Luther och de lutherska bekännelseskriterierna säger om nattvarden, och det, som den moderna exegetiken har att säga därom, är så stor, att det vore lönlöst att försöka överbrygga den. Det känns tryggast att inte våga det språng ut på djupa vatten, som det skulle innebära att försöka bygga en nattvardslära direkt på Bibeln, och därför nöjer man sig med att diskutera, vad en *luthersk* nattvardslära rimligen kan innebära. Det kan inte råda någon tvekan om, att man härigenom på ett avgörande sätt distanserat sig från Luther, även om man skulle lyckas åstadkomma en trogen rekonstruktion av Luthers egen nattvardslära.

För Luther var det aldrig något ointressant, vad *Bibeln* hade att säga om nattvarden. Tvärtom var detta för honom det helt avgörande. Inte minst *Tom Hardt* har nyligen i sin bok "Om altarets sakrament" betonat, att läran om realpresensen enligt Luther liksom varje annan troslära grundar sig på *Skriften allena*, medan man inom mycken nutida lutherdom i stället tryggar sig vid, att "moder kyrkan alltid lärt realpresensen". I själva verket är det, som *Hardt* också påpekar, alls inte så, att "moder kyrkan" alltid lärt realpresensen. Just med hänvisning till den kyrkliga traditionen kunde *Zwingli* i *Marburg 1529* hävda, att man borde vara tolerant i nattvardsfrågan. Det var vidare, när *Melanchthon* började studera kyrkofäderna, som han bragtes i *vacklan* i sin tro på realpresensen.¹¹ För en luthersk teolog kan det således inte vara något oväsentligt utan en i högsta grad angelägen uppgift att i varje ny tid konfrontera den hos Luther själv och i de lutherska bekännelseskriterierna framställda läran om natt-

⁹ Se härtill *Tom G. A. Hardt*, *Venerabilis et adorabilis eucharistia*, Uppsala 1971, s. 166—70, 175—76.

¹⁰ *Fr. H. R. Frank*, *Die Theologie der Konkordienformel III*, Erlangen 1863, s. 144—46, noterna 139 och 140.

¹¹ *Hardt*, *Om altarets sakrament*, Uppsala 1973, s. 9—10.

varden med exegetikens landvinningar. Detta innebär naturligtvis inte, att den kyrkliga förkunnelsen måste anpassas efter varje vindkast i exegetiken eller den kyrkliga dogmatiken efter sådant, som endast är hypoteser hos enskilda exegeter. Om man kan fastslå, att exegetiken nått ett *säkert* resultat, som omöjliggör en tolkning, som företräddes av reformatorerna, kommer däremot saken i ett annat läge. För att bryta tystnaden och väcka till liv en seriös debatt om *Bibelns* nattvardslära vill vi i denna artikel försöka konfrontera den lutherska nattvardsuppfattningen med vad som skrivits om nattvarden framför allt av tre 1900-talsexegeter, nämligen Joachim Jeremias, Nils Johansson och Hugo Odeberg. I synnerhet hoppas vi kunna belysa den fråga, som antydes genom artikelns rubrik, nämligen vilket förhållandet är mellan nattvarden och andra måltider.

Som vi ovan skildrat, argumenterar Luther, när han hävdar instiftelseordens nödvändighet, utifrån Jesu befallning "Gören detta etc." Med dessa ord har Jesus enligt Luther *instiftat* den måltid, som vi kallar nattvarden eller altarets sakrament. Mot denna bakgrund är det intressant att lägga märke till, att Joachim Jeremias i sin bok *Die Abendmahls Worte Jesu* är angelägen om att framhålla, att det i själva verket *icke* är någon ny handling som instiftas vid Jesu sista måltid. Ingenting tyder egentligen på, att Jesus velat instifta något nytt. I synnerhet påpekar Jeremias, att orden "Gören detta etc." knappast kan betraktas som några instiftelseord. Den gammaltestamentliga motsvarigheten till τοῦτο ποιεῖτε ("Gören detta") är enligt J. Jeremias zo't ^{asû}, vilket, i LXX regelmässigt återges med τοῦτο ποιήσατε. Härifrån måste man enligt Jeremias skilja kakā tā^{asû} (ung: "På det här sättet skall ni göra"), vilket i Septuaginta återges med οὕτως + passivform av ποιεῖν. Med det senare uttryckssättet avses alltid en föreskrift om upprepande av ett ritual. Hade Jesus vid sin sista måltid med lärjungarna

avsett att instifta något nytt, hade det således varit naturligt, att han använt detta uttryck. De ord, som nu står, visar således enligt Jeremias, att Jesu avsikt ej varit att instifta något nytt utan i stället att ge en ny *innebörd* åt ett redan praktiserat bruk. Beteckningen "Wiederholungsbefehl" är därför enligt Jeremias ej träffande. Ingen tonvikt ligger på orden "Gören detta", utan hela tonvikten i stället på de ord, som anger *syftet* med bruket, dvs. orden "till min åminnelse". Något som lärjungarna redan tidigare varit vana att göra, skall de i fortsättningen göra till Jesu åminnelse.¹²

Att Jesus vid sin sista måltid med lärjungarna ej avsett att instifta något nytt bruk framhålles även av Odeberg. Han skriver: "Uttrycket 'instiftande' finns över huvud taget inte i NT. Det är senare påfund. Jesus *instiftar* inte något nytt. Men han var *uppfyllelsen* av det som den glädjefyllda påskmåltiden skulle uttrycka."¹³ I en annan uppsats av samme författare heter det: "När Jesus vid denna måltid gjorde detta nya och sade dessa nya ord 'Detta är min lekamen' och 'Detta är mitt blod . . .', instiftade han ej något nytt, något som ej redan från början var inlagt i denna påskmåltid. För att uttrycka det naivt kunde man säga, att de som före denna kväll hade firat en sådan påskmåltid, redan hade varit med om detta."¹⁴

Är den tolkning av "instiftelseberättelsen" och "upprepningsbefallningen", som givits av Jeremias och Odeberg, riktig, torde det knappast vara möjligt att som Luther motivera instiftelseordens nödvändighet utifrån befällningen "Gören detta etc." Hur är det då med den motivering som Konkordieformeln ger ut-

¹² Jeremias, *Die Abendmahls Worte Jesu*, Vierte, durchgesehene Auflage, Göttingen 1967, s. 240—41.

¹³ Odeberg, *Rannsakan*, Karlskrona 1968, s. 154.

¹⁴ Odeberg 1968, s. 160.

ifrån 1 Kor 10:16? Enligt Konkordieformelns tolkning är det, som vi sett, instiftelseordens reciterande som åsyftas med välsignandet av kalken. Hos Jeremias och Odeberg och för övrigt de flesta moderna exegeter möter en helt annan tolkning. "Välsignelsens kalk" var enligt Odeberg beteckningen på den tredje bågaren vid påskmåltiden samt den sista bågaren vid varje måltid,¹⁵ en uppgift som även bestyrkes av Strack-Billerbeck.¹⁶ Över påskmåltidens tredje bågare liksom över varje måltids sista bågare uttalade man nämligen en välsignelse, vilken egentligen ej innebar, att man välsignade vinet i kalken, utan i stället, att man välsignade Herren, som skapar vinträdets frukt. Den vanliga formeln lydde: "Välsignad vare du, Herre vår Gud, världens konung, som skapar vinträdets frukt." Denna bön alluderar Jesus på, när han säger, att han icke mer skall dricka av "vinträdets frukt", förrän Guds rike kommer (Lk 22:18).¹⁷

Inte heller enligt Jeremias är det något annat än bordsvälsignelsen som avses, när Paulus talar om "välsignelsens kalk, vilken vi välsignar", liksom det enligt Jeremias egentligen är "der Ritus des Brotbrechens, d.h. der Ritus des Tischgebets" som avses med "detta" i befallningsorden "Gören detta till min åminnelse".¹⁸ Dock finner Jeremias det svårt att tänka sig, att det endast är upprepanandet av den *vanliga* bordsbönen som avses. Han förmodar i stället, att Jesus själv använt sig av

en speciell "messiansk" bordsbön, som sedan gått i arv till den kristna församlingen. Något särskilt tungt argument kan dock Jeremias ej anföra som stöd för sin förmodan, att Jesus läst bordsbönen på ett speciellt sätt, egentligen endast Lk 24:35, vilken vers mycket väl kan förstås utan detta antagande.¹⁹

Om man tänker sig, att "välsignelsens kalk" i 1 Kor 10:16 egentligen betyder "den kalk, vid vilken vi välsignar Herren" och att det egentligen är ätande och drickande, beledsagat av bordsbönen, som befallas med orden "Gören detta" i instiftelseberättelsen, synes ju konsekvensen av detta bli, att *varje måltid*, vid vilken Herren välsignas, är att betrakta som en nattvard. "Konsekrationen" kommer att utgöras av bordsbönen. Inte hos Jeremias men väl hos Odeberg är denna tanke klart uttalad. Vid varje måltid skall lärjungarna minnas Jesus och ha honom mitt ibland sig. Kristus har gjort den enklaste av alla mänskliga jordiska förrättningar, ätandet och drickandet, till ett sakrament.²⁰ "Kristus har genom sin sista måltid, innan han tog på sig hela världens lidande, nöd och skuld, så helgat måltiden för den som fått del av Kristi liv, att *varje måltid blir en nattvard med Kristus*. Så måste för honom varje måltid begynnas, fortsättas och slutas i Kristi namn."²¹ Den bön i samband med måltiden, som ännu förekommer i kristna hem, är "ett rudiment av den tacksägelse, den andaktsfulla invigningsbön för maten och drycken, varmed de kristna (under den första tiden) firade varje måltid som en nattvard med Kristus".²²

Det är alls inte svårt att få denna syn på varje måltid som en nattvard med Kristus att gå in i helhetssammanhanget i 1 Kor 10, där

¹⁵ Odeberg, Pauli brev till korintierna, 2:a uppl., Helsingfors 1953, s. 156.

¹⁶ Strack-Billerbeck, Kommentar zum neuen Testament aus Talmud und Midrasch, Band III, München 1926, s. 419.

¹⁷ Odeberg 1968, s. 143, 161.

¹⁸ Jeremias, a.a., s. 241. Jeremias skriver bl.a.: "Auch Paulus hat das τούτο auf den Ritus des Tischgebets bezogen; das ergibt sich aus 1. Kor. 10,16 τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν ... τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν: εὐλογοῦμεν und κλῶμεν beschreibt die Ausführung des (bei ihm verdoppelten) τούτο ποιεῖτε."

¹⁹ Jeremias, a.a., s. 241 samt not 4 på s. 113 f.
²⁰ Odeberg, Anteckningar till nytestamentliga texter, 3:e uppl., Hässleholm 1961, s. 102, samt Herren kommer, Stockholm 1962, s. 85.

²¹ Odeberg 1953, s. 154.

²² Odeberg 1953, s. 158.

uttrycket "välsignelsens kalk" förekommer. Paulus framhåller i sammanhanget, att man icke på en gång kan dricka Herrens kalk och onda andars kalk, liksom man inte på en gång kan ha del i Herrens bord och onda andars bord. Det kunde enligt Odeberg på Pauli tid i Korint inträffa, att man vid gästabud skämtsam höjde en bägare för någon av de gamla gudarna, Zeus, Jupiter eller Apollon.²³ (Jämför härtill hur det i den välkända student-sången "O gamla klang och jubeltid" i sista strofen heter: "Lyft bägarn högt . . . De gamla gudar leva än.") Även om deltagarna vid gästabudet inte trodde på de gamla gudarna och även försäkrade de kristna härom, var det enligt Paulus omöjligt att förena deltagande i något sådant med delaktigheten i den kristna bordsgemenskapen. För att understryka, hur otänkbart det borde vara för en kristen att höja en avgudabägare, påminner Paulus om, att en kristen ju, när han äter och dricker, välsignar *Herren* och inte någon avgud och hur måltiden för honom innebär en gemenskap med Kristus, hans lekamen och blod.

Även om det på det sätt, som nu beskrivits, går att i helhetssammanhanget i 1 Kor 10 infoga tanken på varje måltid som en nattvard, frågar man sig, om inte 1 Kor 11:29 måste vara ett öövertigligt hinder för en sådan tolkning. Enligt den svenska kyrkobibelns översättning av ifrågavarande vers äter och dricker man sig själv en dom, om man inte gör åtskillnad mellan Herrens lekamen och annan spis. Så mycket är naturligtvis fullt klart som att den ovan framställda tanken på varje måltid som en nattvard är omöjlig att förena med 1 Kor 11:29 under förutsättning, att den svenska kyrkobibelns översättning är riktig. Nu förhåller det sig emellertid så, att flera av orden i den svenska översättningen helt saknar motsvarighet i grundtexten, där det heter *μη διακρίνων τὸ σῶμα*, vilket enligt

Odeberg närmast bör översättas "om han icke urskiljer kroppen". Den svenska kyrkobibelns översättning ger enligt Odeberg en mening som snarast är *motsatsen* till den av Paulus intenderade.

Vid brödråmåltiderna i Korint hade det missförhållandet uppstått, att var och en åt det som han själv fört med sig till sammankomsten, medan det naturliga enligt Paulus borde ha varit, att man lagt allt tillhoppa och sedan delat ut åt var och en. Följden av det missförhållande, som uppstått, hade blivit, att de människor som var fattiga och inte kunde föra med sig så mycket, fick blygas vid sammankomsterna, medan andra kunde äta sig övermätta och dricka sig rusiga. Möjligt är även, att den uppdelning i partier, som omtalas i 1 Kor 11:18—19, sammanföll med uppdelning i socialgrupper. Detta var enligt Paulus ett sätt att äta och dricka, som icke svarade mot, att måltiden innebar en delaktighet i Kristi lekamen och blod. Man urskiljde inte Kristi kropp i det man åt (och, kunde vi kanske tillägga, inte heller i den församling man befann sig i. Observera att Paulus i det efterföljande kapitlet, dvs. 1 Kor 12, talar om kroppen med de många lemmarna!²⁴) Att man inte urskiljde kroppen sammanföll således med, att man gjorde åtskillnad mellan människor. Pauli uppmaning går inte ut på, att man skall göra en så sträng åtskillnad som möjligt mellan Kristi lekamen och annan spis utan i stället på, att man *ej skall göra åtskillnad mellan människor* och att man skall vårda sig om de fattiga. Vad Paulus skriver innebär enligt Odeberg, att man "vid en gemenskapsmåltid icke kan skilja på Herrens lekamen och annan spis, därför att allt är Herrens lekamen". Att "icke urskilja kroppen" är att icke inse, hur heligt allt det är, som blivit helgat genom Kristus. Idealt skulle varje måltid vara

²³ Odeberg 1953, s. 156.

²⁴ Se härtill Johansson, Det urkristna nattvardsfirandet, Lund 1944, s. 227—29.

en Herrens måltid. "Man äter och dricker sig icke en dom endast genom att icke göra skillnad på en nattvard och en 'vanlig' måltid, utan snarare just genom att icke låta varje brödråmåltid, varje gemenskapsmåltid, vara en Herrens måltid, en nattvard."²⁵

Som vi förstår, tillhör Odeberg de forskare, som menar, att ingen skillnad förelåg mellan en nattvard och en agapemåltid i den första kristna församlingen. Varje gemensam måltid var på en gång agapemåltid och nattvard. Samma uppfattning möter hos Nils Johansson.²⁶ Det talas i 1 Kor 11 enligt Johansson inte om två olika måltider utan om en enda, som kallas "Herrens måltid".²⁷ Jesus själv firade under hela sin verksamhet, således ej blott den sista kvällen, nattvard med lärjungarna. "Det har aldrig funnits en tid, då Människosonen verkade bland människorna men ännu ej hade börjat fira nattvard med dem."²⁸

Joachim Jeremias gör till skillnad från Odeberg och Johansson en sträng åtskillnad mellan agapemåltid och nattvard. På sin höjd kan han tänka sig, att de sammanfallit på det sättet, att agapemåltiden inramats av natt-

vardsfirandet, så att det med Kristi lekamen identifierade brödet utdelats före måltiden och det med Kristi blod identifierade vinet efter densamma, liksom vid påskmåltiden välsignandet och brytandet av brödet föregick huvudmåltiden och "välsignelsens kalk", den tredje bågaren, följde därefter. (Jfr *μετὰ τὸ δεῖπνῆσαι* ("efter måltiden") i 1 Kor 11:25.) Han uttalar dock som sin förmodan, att det egentliga nattvardsfirandet i Korint redan vid tiden för 1:a Korintierbrevets avfattande var något som i *sin helhet* ägde rum *efter* agapemåltiden.²⁹

Att Odeberg och Johansson båda menar, att agapemåltid och nattvard sammanfallit under den första kristna tiden och att varje gemensam måltid firats som en nattvard med Kristus, innebär inte, att Odeberg och Johansson har exakt samma uppfattning om, vad nattvarden i NT innebär. Utmärkande för Johansson i förhållande till åtskilliga andra forskare är, att han vill förstå nattvarden helt mot judisk och gammaltestamentlig bakgrund (ej t.ex. mot bakgrund av mysteriereligionernas kultmåltider).³⁰ En konsekvens av detta blir emellertid enligt Johansson själv, att nattvarden i NT måste uppfattas på ett rent symboliskt sätt. Visserligen menar Johansson, att

²⁵ Odeberg 1953, s. 169—177.

²⁶ Johansson, a.a., s. 286—87: "Med den tolkning av måltidernas innebörd i Jesu verksamhet och i urkristendomen, som i denna undersökning framlagts, ha vi redan tagit ställning till problemet nattvarden och kärleksmåltiden eller agapen. *Enligt denna tolkning måste i urkristendomen varje gemensam måltid vara en nattvard och varje nattvard en kärleksmåltid.*" En liten differens mellan Johansson och Odeberg kan det möjligen vara, att Johansson uttrycker sig så, att det är varje gemensam måltid som är en nattvard, medan Odeberg säger, att *varje* måltid, vid vilken Herren välsignas, är en nattvard. Dock kan även Odeberg understundom uttrycka sig som Johansson och skulle förmodligen här tillämpa det av honom själv ofta citerade uttrycket "Solus numquam solus (Ensam och dock aldrig ensam)" (Se t.ex. Odeberg 1968, s. 298 samt Odeberg, Kristus och Skriften, 7:e rev. och utökade uppl., Karlskrona 1970, s. 96).

²⁷ Johansson, a.a., s. 289.

²⁸ Johansson, a.a., s. 247.

²⁹ Jeremias, a.a., s. 109—15.

³⁰ Johansson, a.a., s. 303—05. Johansson skriver bl.a.: "Vår undersöknings resultat i fråga om nattvardsfirandets bakgrund kan sammanfattas i följande tes: *I gammaltestamentlig och senjudisk religion möta vi alla de föreställningar och tankeformer, som vi måste förutsätta för att kunna religionshistoriskt förklara det urkristna nattvardsfirandet . . .* Men det sammanställda materialet visar också, att i mysteriereligionernas kultmåltider ej fanns någonting som kan anses ha påverkat den nattvardstolkning, som möter i paulinerna och i övriga nytestamentliga skrifter. . . . *I det nattvardsfirande, som vi känna genom de urkristna källorna, finns intet enda drag, som tyder på inverkan från de hedniska religionernas kultmåltider. Allt tal om en dylik inverkan är med all säkerhet oriktigt.*"

symbol då betyder något annat och mera än det nuförtiden vanligtvis betyder, men klart står under alla förhållanden, att Johansson avvisar varje substantiell identifikation av nattvardselementen med Kristi lekamen och blod.³¹

Odeberg har, såvitt jag förstår, inte som Johansson en rent symbolisk nattvardsuppfattning. Vi har redan sett, att Odeberg säger, att allt som ätes vid en agapemåltid är Herrens lekamen. Odeberg kan även jämföra närvaron i nattvarden med inkarnationen: "... liksom han såsom det eviga Gudsordet blivit kött, så ger han sig nu åt dem på ett sätt, som innesluter även själva den jordiska måltidens elementer. Sitt kött och sitt blod lämnar han åt dem under själva brödet och vinet. 'Detta är min lekamen', 'Detta är det nya förbundet i mitt blod' (kursiveringarna Odebergs egna) ... Verkligheten och välsignelsen av detta sakrament kan icke tänkas nog djupt, eller mottagas nog innerligt efter Herrens eget ord."³²

Skillnaden mellan Odeberg och Johansson synes alltså vara, att Johansson på bekostnad av realpresensföreställningen hävdar, att varje gemensam måltid i urkristendomen var en nattvard, medan Odeberg utvidgar just realpresenstanken till att omfatta varje måltid. Utan nämnande av Johanssons namn kritiserar Odeberg själva den metod denne använder sig av, då han ser nattvarden i ljust av de föreställningar man gjorde sig om påskmåltiden under det gamla förbundets tid. Det riktiga tillvägagångssättet är enligt Odeberg det motsatta, dvs. att se påskmåltiden i ljust av Jesu sista måltid med lärjungarna. Odeberg skriver: "Därför gällde det om denna påskalammsmåltid detsamma som gäller om allt i gamla förbundet. Det får sitt ljus genom Kristus. Därför får icke Kristi nattvard in-

skränkas till sin betydelse, genom att den tolkas endast efter de tankar, som man gjorde sig om påskalammsmåltiden innan dess fulländning kom i denna nattvard. Det vore att hänga ett sådant täckelse framför förståndets ögon, om vilket Paulus talar i andra korintierbrevets tredje kapitel. Utan tvärtom skall påskalammsmåltidens djupa betydelse anas genom vad Kristus gör och säger, vad han gör av denna måltid."³³ (Jfr härtill Johanssons sätt att ställa frågan om realpresensen: "Kan det vid studiet av källorna till Jesu sista måltid komma fram något som tyder på att Jesus förutsett en förvandling av måltidselementen eller att lärjungarna enligt hans mening i ordets vanliga bemärkelse förtärt hans kropp och blod? Möta vi inom den samtida judendomen föreställningar, som skulle kunna ge anledning till ett sådant antagande? [kurs. här]."³⁴)

Det är självfallet, att man utifrån den nattvardsuppfattning som företrädes av Odeberg och Johansson icke kan tillmäta det någon avgörande betydelse, vilken materia som användes i nattvarden. "Välsignelsens kalk" betyder enligt Odeberg detsamma som välsignelsens dricksglas, eller t.o.m. välsignelsens tékopp eller kaffekopp, helt enkelt det, ur vilket man dricker och vid vilket man välsignar Herren. Uttryckligen säger Odeberg, att det man dricker "förvisso" inte behöver vara vin utan att vatten eller t.o.m. té eller kaffe går lika bra. Om man har ett glas friskt vatten att dricka och därvid utbrister: "Välsignad vare du Herre, som låter mig leva och ger mig detta friska vatten", är detta vattenglas välsignelsens kalk och således Kristi blods del-

³¹ Se särskilt Johansson, a.a., s. 198—200, 208—14.

³² Odeberg 1961, s. 102, samt 1962, s. 85—86.

³³ Odeberg 1961, s. 101. Se äv. Odeberg 1962, s. 85.

³⁴ Johansson, a.a., s. 198—99.

aktighet.³⁵ (Något som mig veterligen inte ens Odeberg tagit fasta på, är, att kyrkobibelns "den" i 1 Kor 11:25 helt saknar motsvarighet i grundtexten. Egentligen står det bara: "Gör detta, så ofta ni dricker (ὁσάκις ἐάν πίνητε till min åminnelse.")

Även om man menar, att varje måltid är en nattvard, är det givetvis ingenting som hindrar, att man vid vissa tillfällen firar nattvard så att säga i förtätad form, så att man vid dessa tillfällen på ett särskilt sätt *markerar* den Herrens närvaro, som egentligen föreligger i varje måltid. Hugo Odeberg lär någon gång, då han tillfrågades om förhållandet mellan nattvarden och andra måltider, ha gjort en jämförelse med bönen och sagt ungefär på följande sätt: "Eftersom vi är tillsagda att bedja oavlåtligt, är det ingenting som hindrar, att man beder även t.ex. då man sitter och röker. Å den andra sidan, när vi har kommit samman för att ha en bönestund, då sitter vi inte och röker." När hela den kristna församlingen på en ort skall fira nattvardsgudstjänst, är det givetvis naturligt att ha med något slags rituell berättelse om Jesu död och hans sista måltid med lärjungarna, t.ex. i form av instiftelseordens läsande. Då kan det även vara naturligt att vara noga med, vilken materia som användes, så att man använder inte blott druvvin utan t.o.m. rött sådant, eftersom detta var föreskrivet vid påskmåltiden.³⁶ Dock kan man fråga sig, om det ej är onaturligt att i så hög grad skilja det gudstjänstliga nattvardsfirandet från vanliga måltider, att man ligger på knä vid en altarring i stället för att sitta vid ett bord. Vid påskmåltiden *låg* man som bekant till bords, dvs. man intog en så bekväm ställning

som möjligt, detta på grund av att påskmåltiden var en *glädjemåltid*. Mitt i den mörka natt, då Jesus blev förrådd, och om vilken det även i djupare mening heter i Joh 13:30 "och det var natt", ville han, att hans lärjungar skulle ha det skönt och vara glada. Överfört till vår tids förhållanden skulle liggandet till bords enligt Hugo Odeberg närmast motsvaras av att man satt i mycket bekväma stolar och lät samvaron präglas av en glad och trivsam stämning.³⁷ Även om vi givetvis inte är skyldiga att försöka kopiera alla de förhållanden, som rådde i urförsamlingen och vid Jesu sista måltid med lärjungarna, är det dock mot den nu tecknade bakgrunden ganska svårt att förstå den tillfredsställelse, som förekommer i många kyrkliga kretsar över att 1975 års kyrkomöte ej tillstyrkt de av handboks-kommittén förelagna s.k. bordsmässorna. Det heter ibland med syftning på detta, att man lyckats få "de värsta avarterna" avstyrda.

Vi har konfronterat tre moderna exegeters nattvardsuppfattning med den traditionellt lutherska och därvid funnit, att det är åtskilliga punkter i den lutherska nattvardsläran som i den nyare exegetikens ljus ingalunda ter sig självklara. Naturligtvis är det inte vår mening, att den syn, som vi i främsta rummet redogjort för och som innebär, att varje måltid för en kristen skall vara en nattvard, skulle kunna accepteras av kyrkan utan noggrannare prövning. Det bör t.ex. påpekas, att alla exegeter ej är överens om, att det verkligen är bordsbönen som åsyftas i 1 Kor 10:16. Odeberg menar, som vi sett, att stället har innebörden: "Välsignelsens kalk, *vid vilken vi välsignar Herren etc.*" Ordagrant översatt står det emellertid: "Välsignelsens kalk, *som vi välsignar* (ὁ εὐλογοῦμεν) etc." (Det är denna ordagranna översättning, som användes i Formula Concordiae.) Detta har åtminstone undantagsvis i den exegetiska litteraturen lett

³⁵ Föredrag av Odeberg över ämnet "Välsignelsens kalk", hållet i Bibeltrogna vänners ungdomsförening i Lund 16/2 1972. Föredraget finns inspelat på band tillhörigt nämnda ungdomsförenings arkiv.

³⁶ Jeremias, a.a., s. 47.

³⁷ Odebergs i not 35 nämnda föredrag.

till tolkningen, att själva kalken är tänkt som objekt för välsignelsen.³⁸ Här har vi en av de punkter, som skulle behöva närmare undersökning. Något annat, som behöver klarläggas närmare, är givetvis, hur och när den stränga åtskillnaden mellan nattvarden och vanliga

måltider kan tänkas ha inträtt, därest de första kristna verkligen firat varje måltid som en nattvard.

Rune Söderlund

³⁸ Ph. Bachmann, Der erste Brief des Paulus an die Korintier (ingår som band VII i den av Th. Zahn utgivna Kommentar zum Neuen Testament), Leipzig 1905, s. 345.